

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΝΑ ΤΗΝ ΞΑΝΑΔΟΥΜΕ ΑΠ' ΤΗΝ ΑΡΧΗ

ΝΙΚΟΥ ΔΕΝΔΡΙΝΟΥ

Όπως τα ψάρια που κολυμπάνε μέσα στην υδάτινή τους πραγματικότητα: είναι τυπικό το φαινόμενο, να κινούμαστε επί γενιές ολόκληρες βυθισμένοι σε αντιλήψεις, για κάποια θέματα, θεωρούμενες τόσο στέρεες και αυτονόητες, ώστε να σχηματίζουν το διανοητικό μας status, και να κρίνεται παράλογος όποιος θα ήθελε να τις αμφισβητήσει. Τούτο νομίζω συμβαίνει και με την αντίληψη που έχουμε για την αρχαία ελληνική γραμματεία, ιδίως ως προς τα φιλοσοφικά της κείμενα, και τα νοήματα που ανακύπτουν από αυτά.

Επεξεργασμένα κατά κανόνα στο εξωτερικό τούτα τα κείμενα, βρήκαν ως ερμηνευτές των τους ερευνητές εκείνους που γαλουχήθηκαν σε μια παράδοση και μ' έναν ιδεολογικό εξοπλισμό εντελώς διάφορον εκείνου που εδραίωσε την αρχαία ελληνική σκέψη, αλλά που επίσης, καίτοι ομολογουμένως αξιόλογοι ελληνιστές, δεν είχαν την ελληνική γλώσσα ως γλώσσα τους — παράγοντες των οποίων η σημασία δε φαίνεται να γίνεται κατανοητή. Η παρατήρηση τούτη πολύ απέχει από του να δηλώνει μείωση ως προς το σεβασμό και την εκτίμηση την οφειλόμενη στους ανθρώπους του εξωτερικού, ορισμένους με γιγαντιαίο ανάστημα, που έσκυψαν με αγάπη και ζήλο πάνω στα ελληνικά κείμενα, και στον οποίων την επίμοχθη εργασία χρωστάμε το ότι είμαστε σε θέση να γράφουμε εμείς σήμερα. Αλλά το πρόβλημα υπάρχει, και η επισήμανσή του είναι νομίζουμε για τους πάντες εποικοδομητική, ώστε ν' αποφεύγονται στρεβλά συμπεράσματα για το νόημα των γραφομένων στα αρχαία κείμενα.

Στ' αλήθεια η παραδοσιακή φιλοσοφία στη νεότερη Ευρώπη έχει ως ψυχή της το μεταφυσικό στοιχείο, που εποχές παλιότερες της κληροδότησαν, και τούτο γίνεται εντονότερο εκεί που γερμανοί ιδίως διανοητές πήραν το προβάδισμα. Υπό το πρίσμα του στοιχείου αυτού ερμηνεύτηκε η αρχαία σκέψη και αξιολογήθηκαν οι ελληνικές θεωρίες, με αποτέλεσμα να μας παρέχεται σήμερα μια όχι αληθινά αντιπροσωπευτική εικόνα τους. Έτσι εξηγείται η καταθλιπτική υπεροχή που απόχτη-

σε π.χ. ο Πλάτων έναντι άλλων μεγάλων στοχαστών όπως, ας πούμε, του Δημόκριτου ή του Επίκουρου. Τονίστηκε, όπου βρισκόταν, το μεταφυσικό στοιχείο και παρακάμφθηκε το εδεχόμενο για την ελληνική σκέψη να είναι περισσότερο εμπειρική και περισσότερο ωφελμιστική από όσο θέλουμε να πιστεύουμε.

Άλλο αίτιο για παραπάτημα στην ερμηνεία, ιδίως σχετικά με κείμενα πολιτικής φιλοσοφίας, είναι ότι οι πολιτικές εξελίξεις στη νεότερη Ευρώπη ήσαν εντελώς διαφορετικές από εκείνες στην αρχαία Ελλάδα, με αποτέλεσμα να είναι διαφορετικοί επίσης οι ιδεασμοί και το πολιτικό ιδεολογικό οπλοστάσιο. Ο ελληνικός χώρος είχε κατά κανόνα πολύ νωρίς απαλλαγεί από την επιβολή της μοναρχίας, και η εικόνα του βασιλιά μόνο ως ωραιοποιημένη ανάμνηση απόμενε (π.χ. περίπτωση Κόδρου στην Αθήνα), στη δε πολιτική κονίστρα κύριοι αντίπαλοι ήσαν οι «λίγοι» και ο «δήμος», μ' άλλα λόγια ήταν αγώνας μεταξύ μερίδων του πληθυσμού. Αντίθετα στη νεότερη Ευρώπη, η πολιτική σκέψη διαμορφώθηκε κάτω από μια μακρά πάλη των λαών κατά των μοναρχών, με ανακλύπτουσα ιδέα τα «ατομικά δικαιώματα». Η διαφορά είναι καθοριστική όλων των παραπέρα σκέψεων πολιτικής υφής. Αλλά το ατύχημα είναι ότι οι ευρωπαίοι ερμηνευτές δεν το συνειδητοποιούν αυτό, με αποτέλεσμα να κρίνουν τα αρχαία δεδομένα υπό το ευρωπαϊκό πρίσμα. Χτυπητές συνέπειες είναι να μιλούν για έναν Ηράλειτο «περιφρονητή του λαού» ή και της... ανθρωπότητας, για έναν Πλάτωνα «μοναρχικό», για έναν Αριστοτέλη «αριστοκρατικής» νοοτροπίας και ό,τι παρόμοιο.

Θίξαμε ως εδώ δύο μόνο σημεία από τις αιτίες της όλης παρερμηνείας. Τρίτο αλλά εξ ίσου σοβαρό είναι η διαφορά της γλώσσας. Βλέπουμε τους ξένους να παλεύουν με τους δαιδάλους της ελληνικής, να είναι πολλές φορές αξιοθαύμαστη η ελληνομάθειά τους, κι ωστόσο όχι σπάνια να χάνουν το στόχο. Να τονίσουμε ότι το αίσθημα της αρχαίας γλώσσας σώζεται στη νέα ελληνική, που διαθέτει εκφορές παράλληλες με της αρχαίας, που έχει τα σημασιολογικά αντίστοιχά της σε ετυμολογικά παράγωγα και ιδίως σε εκφράσεις με βιωματική σημασία. Καταλαβαίνει κανείς πόσο βάρος έχουν όλα τούτα για το πλησίασμα των αρχαίων κειμένων —και πόσο βάρος επίσης ρίχνουν στους σημερινούς έλληνες φιλόλογους, ν' αξιοποιήσουν την ταυτότητα της γλώσσας και να καταστήσουν το γλωσσικό αίσθημα ενεργόν και ύψιστης αξίας παράγοντα για τη σωστή διερεύνηση της αρχαίας σκέψης.

Υπό τις συνθήκες που περιγράψαμε, και πέρα από τα συγκεκριμένα πεδία θεωρητικής ενασχόλησης στα οποία αναφερθήκαμε, είναι φανερό ότι η διαπιστούμενη έτσι διαφορά αντιλήψεων απλώνεται προς κάθε τομέα των ελληνικών κειμένων, των οποίων με τον τρόπο τούτον αγνοείται η υποδομή, ώστε και οδηγούμαστε σε πλανεμένες αντιλήψεις για το πραγματικό νόημά των. Προκύπτει συνεπώς ως ύψιστη ανάγκη, να ξαναδούμε αυτά τα κείμενα από την αρχή, υπό το πρίσμα των συνθηκών, των αντιλήψεων, του όλου πραγματικού και ιδεολογικού status, που ίσχυαν την εποχή και στο χώρο της συγγραφής των. Το λεγόμενο καμιά φορά από νέους ιδίως φιλόλογους εδώ, ότι το πεδίο της έρευνας στον κλάδο τους είναι κορεσμένο, αποτελεί απλώς εκδήλωση πνευματικής νωθρότητας ανεπίτρεπτης. Το πεδίο είναι απέραντο, είναι «στάδιον δόξης λαμπρόν» —και καιρός πια να αποχτήσουμε έλληνες ελληνιστές αντάξιους των μεγάλων ονομάτων του εξωτερικού.

Είπαμε ότι πρέπει να διερευνηθούν οι συνθήκες. Στ' αλήθεια θα διαπιστώσει κανείς, ότι η ελληνική αρχαιότητα είναι κάτι εντελώς διάφορο από ό,τι προϋποθέτουμε υπό το πρίσμα των σημερινών συνθηκών μας — ότι δεν χωρά στα καλούπια που πολεμάμε να της φορέσουμε. Τον γράφοντα απασχόλησαν κάποτε ορισμένα «σημεία μεθοδολογίας», που πρέπει να λαβαίνουμε υπόψη κατά το πλησίασμα των αρχαίων κειμένων. Εδώ νύξη μόνο κάνουμε στο γεγονός, ότι τα περισωθέντα ως εμάς κείμενα είναι ελάχιστο μέρος του αρχικού συνόλου, τη δε έλλειψη τούτη πρέπει πάντα και συνεχώς να έχουμε στο νου, για να μη πηδάμε στα πρόχειρα πορίσματα. Ένα άλλο σημείο είναι η διαφορετική αντίληψη του χρόνου που είχε η αρχαιότητα σε σύγκριση με τη σημερινή εποχή. Εμείς έχουμε οδηγηθεί να πιστεύουμε σ' έναν χρόνο ευθύγραμμο, σε μια ιστορία «προόδου». Η αρχαία σκέψη είναι ζυμωμένη με την ιδέα ενός χρόνου κυκλικού, μιας ανακύκλησης των βασικών ανθρώπινων καταστάσεων. Οι συνέπειες της διαφοράς είναι τεράστιες.

Σημασία έχει επίσης η ανθρώπινη υποδομή, το δυναμικό πάνω στο οποίο στηρίχτηκε η αρχαία πνευματική παραγωγή. Μας δίνουν συνήθως να καταλάβουμε, ότι στην αρχαιότητα ξεφύτρωσαν ένας Όμηρος, ένας Ηράκλειτος, ένας Αισχύλος, ένας Πλάτωνας, ένας Αριστοτέλης, σχεδόν κατά σύμπτωση όλοι τους μαζεμένοι στον αρχαιοελληνικό χώρο. Αλλά οι διάνοιες δε φυτρώνουν όπως οι καλαμιές στον κάμπο. Πρέπει να υποθέσουμε, ότι και ο ανθρώπινος περίγυρος ήταν ανάλογος, ώστε να εκκολάπτει και να στηρίζει αυτή την παραγωγή. Το βιβλίο του Αναξαγόρα, είπε ο Σωκράτης (Πλάτωνος *Απολογία*, 26d), πουλιόταν πλατιά στην αγορά της Αθήνας προς μία δραχμή. Εξ άλλου, και μόνο για την αισθητική στάθμη του κοινού, να σκεφτούμε ότι στις θεατρικές παραστάσεις παρουσιαζόταν κατά κανόνα ένα έργο με γνωστήν υπόθεση, οι δε θεατές συνωστίζονταν (περιλαβώντας και τους ενδεείς που πήγαιναν με «επιδοτούμενο» εισιτήριο), για να κρίνουν τον τρόπο με τον οποίο κάθε φορά ο δραματουργός σκηνοθετούσε —στην κυριολεξία— τη γνωστή τους αυτήν υπόθεση.

Ο γράφων, από την αναστροφή του με τα αρχαία κείμενα, έχει καταλήξει στο πόρισμα ότι η πνευματική ικανότητα του αρχαίου Έλληνα γενικά ήταν διαφορετική, ήταν ανώτερη από του σημερινού ανθρώπου. Μόνο έτσι εξηγείται η εκπληκτική αυτή δημιουργία, που μας αφήνει ενέους στο αντίκρουσμά της, και που σε όχι λίγα σημεία μας κάνει να νιώθουμε ότι διανοητικά *δεν τη φτάνουμε*. Έτσι κατάλαβε το θέμα και η ευρωπαϊκή Αναγέννηση —και η σωστή αυτή θέση της έδωσε τη δυνατότητα να αντλήσει όσο γινόταν περισσότερα από την οικείωσή της με το αρχαίο πνεύμα. Αργότερα, που η νέα Ευρώπη ανδρώθηκε, θέλησε κατά κάποιον τρόπο να πετάξει από πάνω της την επιβολή των αρχαίων, πίστεψε ότι «εμείς είμαστε» οι φορείς του πολιτισμού, ενώ οι αρχαίοι, σοφοί μεν, αλλά στο εφηβικό στάδιο της ανθρώπινης σοφίας. Ίσως οι 17ος και 18ος αιώνες δικαίωσαν την ευρωπαϊκή αισιοδοξία, αλλά όχι πολύ αργότερα τον ουρανό της τον θόλωσαν μαύρα σύννεφα.

Με καινούργιο μάτι λοιπόν πρέπει να δούμε την αρχαία ελληνική γραμματεία, ιδιαίτερα τα φιλοσοφικά της κείμενα. Ίσως τότε ανακαλύψουμε ένα ελληνικό πνεύμα που δεν το ξέραμε, ίσως βρεθούμε αντιμέτωποι με νοητικές δομές που θα μας ξαφνιασουν. Και ίσως —το πιο σημαντικό— τα πορίσματα της νέας έρευνας

να είναι εξαιρετικά εφαρμόσιμα και ωφέλιμα για τις σημερινές (τις πάντα ανακυκλούμενες) συνθήκες ζωής, για το σημερινό άνθρωπο, που φαίνεται να έχει χάσει το δρόμο του.

ΝΙΚΟΣ ΔΕΝΔΡΙΝΟΣ
ΑΘΗΝΑ